

"הרגע הגדול מצא דור קטן" – תוכנית נורדאו, 1919–1920

הקדמה

מאמר זה עוסק במה שמכונה בהיסטוריוגרפיה הציונית "תוכנית נורדאו". הכוונה לאקט שהציע מקס נורדאו ב-1919: להעלות לארץ-ישראל, עוד לפני שהמנדט ניתן לבריטניה, 600 אלף יהודים, תוך מספר חודשים.

הצעת נורדאו נראתה בזמנו על ידי רובה המכריע של ההנהגה הציונית כבלתי ריאלי ואלף מדיניות. ¹ הנימוקים שהביא נורדאו להצדקתה נמצאו פוגעים במערכת היחסים עם בריטניה ומחבלים במאמץ להקמת המפעל הציוני. נורדאו הוקע כ"דמגוג מחוסר כל רגש של אחריות". ² גם בדברים שכתבו לאחר שנים קברניטי התנועה הציונית באותה עת, ההתייחסות ל"תוכנית" נעה בין זלזול לסלחנות. ³ בהיסטוריוגרפיה הציונית זכה הרעיון לסיקור מועט, ולרוב הוא מוזכר כבדרך אגב בהקשר לנושאים אחרים. ⁴

המאמר בא להציג את "התוכנית" מזווית הראייה של נורדאו: שלב ראשון בהצלת יהודי מזרח אירופה ובהגשמת הציונות; פעולה הכרחית שאין להימנע ממנה; מבצע ברה"שגה. המאמר יראה שנורדאו, בניגוד למבקריו, שטענו שאין כל בסיס מעשי לתוכניתו, גיבש אותה על סמך הנחות מוצקות והערכת מצב מעמיקה של אירועי התקופה.

המאמר יציג את משנתו של נורדאו מ-1919, אשר מבוססת על שלוש הנחות יסוד:

א. הגשמת הציונות משמעותה הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל לצורך הצלת יהודי אירופה, באמצעות עלייה המונית.

1. אביתר פריזל, המדיניות הציונית לאחר הצהרת בלפור 1917–1922, תל-אביב 1977, עמ' 116–117.

2. מקס נורדאו, "אנטי-ציונות פלשטינאית" (1920), כתבים ציוניים (להלן: נורדאו, כתבים) כרך ד, ירושלים 1962, עמ' 98. ראה גם "צוואה לציונות" (1920), שם, עמ' 201.

3. חיים וייצמן, מסה ומעש (מהדורה שישית), תל-אביב 1962, עמ' 53; נחום סוקולוב, הצופה לבית ישראל, ירושלים תשכ"א, כרך שלישי, עמ' 513.

4. זאב לקוויר, תולדות הציונות, תל-אביב 1974, (להלן: לקוויר, תולדות הציונות), עמ' 295.

ב. בסיטואציה הכללית של 1919, הדרך היחידה להצלת יהודי מזרח אירופה היא הגשמת הציונות. על בסיס זה אפשר לגייס את יהדות העולם לביצוע העלאתם של 600 אלף פליטים יהודים לארץ־ישראל.

ג. יצירה מידית של רוב יהודי בארץ־ישראל היא תנאי הכרחי להגשמת הציונות. גורם הזמן הוא קרדינלי ופועל לרעת היהודים.

המאמר יראה, שהשקפתו של נורדאו ב־1919 מהווה המשך ישיר לציונות המדינית שהיתוו הרצל ונורדאו עצמו החל מ־1897, בהתאמתה לנסיבות ולאירועים של שלהי מלחמת העולם הראשונה. המאמר דן במה שקרוי "תוכנית נורדאו" מנקודת הראות של נורדאו עצמו, ואיננו עוסק בפלומס שהתפתח או בוויכוח החריף שעוררה התוכנית בין נורדאו לווייצמן וסוקולוב.

המאמר מתחלק לשלושה חלקים:

החלק הראשון ידון בארבעה האירועים המרכזיים בחיי היהודים בתקופה הנדונה: פרעות אוקראינה, ההפסקה למעשה של ההגירה היהודית לארצות־הברית, הצהרת בלפור, והתהוות יישוב יהודי גדול, בעל אמצעים והשפעה בארצות־הברית. תוצג גם השפעת האירועים הללו על הערכת המצב והנחות היסוד של נורדאו.

החלק השני יעסוק ברעיון הקושר את הצלת יהודי רוסיה בהגשמת הציונות, ורואה בצירוף זה את המנוף לגיוס העם היהודי למבצע. בחלק זה יוקדש פרק לתוכניתו המהפכנית של נורדאו: העלאת 600 אלף יהודים ללא כל קשר ליכולת הקליטה הכלכלית של ארץ־ישראל.

החלק השלישי ידון בהנחה, שהתמיכה הבריטית בהקמת הבית הלאומי היהודי מותנית בהיווצרות מידית של רוב יהודי בארץ־ישראל. יובאו גם דרישות נורדאו מהבריטים, החיוניות להגשמת התוכנית. חלק זה יכלול פרק המשווה בין תוכנית נורדאו מ־1919 ותוכנית ז'בוטינסקי מדצמבר 1918.

הפרעות ברוסיה ומצב יהודי מזרח אירופה, 1918–1920

הפרעות שהתחוללו ברחבי רוסיה בשנים 1918–1920 סימנו את הגל הרביעי של התפרצות אנטישמיות אלימה ברוסיה המודרנית. הגל הראשון החל ב־1881. בעשרות ערים באוקראינה פרצו פרעות, בהן נהרגו ונפצעו יהודים בהתקפות של אספסוף קנאי, בעוד שהשלטונות עשו מעט מאד להגן עליהם.⁵ כעבור 22 שנה, ב־1903, התחולל מרחץ דמים בקיישינייב, בו נהרגו 45 יהודים. פרעות

5. יעקב לישינסקי, היהודים ברוסיה הסובייטית, תל־אביב תש"ג (להלן: לישינסקי, היהודים ברוסיה הסובייטית), עמ' 34. הפוגרומים של 1881 מכונים בהיסטוריוגרפיה הציונית "סופות בנגב".

קישונייב קיבלו סיקור נרחב ביותר,⁶ ועזעו את העולם היהודי, והפכו להיות מאורע מרכזי בתולדות התנועה הציונית.⁷

הגל השלישי שהחל באוקטובר 1905 עלה בעוצמתו על כל מה שידעו היהודים עד אותו זמן. בעת ובעונה אחת שטף גל של פוגרומים מאות ערים, עיירות וכפרים ברחבי רוסיה הדרומית והמערבית. במשך 12 יום נרצחו 810 יהודים, אלפים נפצעו ורכוש רב נשדד והושמד.⁸

לפרעות שהשתוללו ברחבי רוסיה בשנים 1918–1920 והגיעו לשיאן באוקראינה לא היו משל ודוגמה מאז ימי חמלניצקי (גזירות ת"ח ות"ט). גם בפרספקטיבה היסטורית הן סימנו שיא ברצח יהודים והשמדתם בעת החדשה – עד לשואה. הן עלו עשרות מונים על הפוגרומים של 1905, שנחשבו בזמנו לפסגת הפורענות. מספר הנרצחים אינו ברור אף כיום, והוא נע בין 75 אלף, על פי יעקב לישינסקי,⁹ 100 אלף לפי בן-ציון דינור,¹⁰ 120 אלף על פי נורדאו,¹¹ ו-200 אלף על פי ברל כצנלסון.¹²

מספר הפצועים והנשים שנאנסו עלה על מספר ההרוגים. מעל חצי מיליון יהודים, בהם כ-150 אלף אלמנות ויתומים, איבדו את כל רכושם, ברחו ממקום מגוריהם והפכו לפליטים בערים הגדולות.¹³ חילופי השלטון בחלקים של רוסיה, ובעיקר באוקראינה, הפכו את חיי היהודים להפקר. היהודי הפך לקורבן אך ורק בשל היותו יהודי. מעשי הזוועה דמו מאוד לסיפורי הפלצות שנשמרו בזיכרון האומה, על הברוטאליות והאכזריות של קלגסי חמלניצקי 280 שנה קודם לכן. ילדים נטבחו לעיני הוריהם ואבות נרצחו בנוכחות נשותיהם וילדיהם.¹⁴

בפרוסקורוב שבאוקראינה נרצחו ב-15 בפברואר 1919 1,700 יהודים בתוך ארבע שעות.¹⁵ בפאסטיב שבפלך קיוב נשטחו בספטמבר 1919 במשך חמישה ימים 1,500 יהודים, בהם עוללים רבים.¹⁶ במרץ 1920 נטבחו בעיירה טטיוב, ליד קייב, כ-4,000 יהודים, מתוכם כ-2,000 נשרפו חיים בבית המדרש שהועלה באש.¹⁷

6. חיים נחמן ביאליק, "על השחיטה" (תרס"ג), "בעיר ההריגה" (תרס"ד).
7. ברל כצנלסון, "פרקים לתולדות תנועת הפועלים", כתבי ברל כצנלסון, כרך י"א, תל-אביב תש"ט (להלן: ברל, פרקים), עמ' 36.
8. לקוויר, תולדות הציונות, עמ' 55.
9. לישינסקי, היהודים ברוסיה הסובייטית, עמ' 53.
10. בן-ציון דינור, הערך "היהודים באוקראינה", האנציקלופדיה העברית, הוצאת חברה להוצאת אנציקלופדיות, תשי"א, כרך ב, עמ' 187.
11. נורדאו, "צוואה לציונות" (1920), כתבים, כרך ד, עמ' 170.
12. ברל, פרקים, עמ' 85.
13. לישינסקי, היהודים ברוסיה הסובייטית, עמ' 53.
14. יהודה סלוצקי (עורך), ספר תולדות ההגנה (להלן: סלוצקי, תולדות ההגנה), כרך שני, ספר שלישי, תל-אביב 1964, עמ' 1091 (המובאה מספרו של אליהו צ'ריקובר "יהודים בעתות מהפכה").
15. סלוצקי, תולדות ההגנה, כרך שני, ספר ראשון, 1959, עמ' 33.
16. שם, עמ' 35.
17. שם, עמ' 36, 40.

ההיסטוריוגרפיה איננה מפרטת, וגם לא תוכל לגלות, את מעשי הטבח באלפי משפחות יהודיות שגרו בכדידות בכפרי ברחבי אוקראינה, רוסיה הלבנה, פולין וגליציה. משפחות אלה הוכחדו ברובן המכריע ולא נשאר להן זכר.¹⁸ השתוללות הפורעים ומעשי הרצח נמשכו תקופה ארוכה. למרות התארגנות היהודים להגנה עצמית הפכו חייהם הפקר והמחישו לעולם היהודי, שמצוקת היהודים במזרח אירופה חדלה להיות בעיה כלכלית והפכה לבעיה קיומית במלוא מובן המלה.¹⁹

נורדאו רואה את הדברים ב-1919 בהיבט זה. הוא נוקב במספר המדהים של 120 אלף יהודים שנטבחו לדבריו באוקראינה ובגליציה,²⁰ ומדגיש כי אין הוא רואה את הפרעות כאפיזודה חולפת. הוא חרד לגורל "ששת המיליונים" הנתונים לחסדן של "מפלצות צמאות דם, אשר כמעט נמחה מהן צלם אדם".²¹ הוא מתאר שחיטת יהודים, אונס נשים וביתור תינוקות,²² ומדבר על "מיליוני אחינו באירופה המזרחית המוקפים חיות טרף" והחיים בהוויה רצופה של "פוגרומים מזוועים".²³

כבר בקונגרס הרביעי ב-1900, כשנורדאו התייחס להתפתחות שנאת ישראל לצורתיה השונות, הוא קבע שהאנטישמיות "לובשת צורות שאף הפסימיות הקיצונית לא ראתה אותן כאפשריות".²⁴ ניבא ולא ידע מה ניבא. ב-1919 הוא פורש יריעה חדשה. לא עוד בעייתם הכלכלית של שישה מיליון יהודי רוסיה ורומניה, הנדונים "לחזר על הפתחים ולמות ברעב מיתה איטית",²⁵ וגם לא "פוגרומים רשמיים", המבוצעים ביסודיות על ידי השלטונות האזרחיים בעזרת גדודי משטרה, פוגרומים שבהם השלטונות "מלכים את היצרים הבהמיים בקרב האוכלוסיה וקונים לעצמם את אהבת ההמון".²⁶ המציאות החדשה של שלהי מלחמת העולם הראשונה שונה בתכלית ולא נודעה קודם לכן. זוהי הוויה שבה "תורות הגזע המודרניות" פונות ל"אינסטינקטים השפלים של ההמונים".²⁷ מציאות שבה חלקו הארי של העם היהודי "שבוי בתופת הרוסית, האוקראינית, הפולנית וההונגרית".²⁸ מציאות שתמציתה טבח, אונס, שוד, גירוש ורעב בממדים שאף רואי השחורות לא שיערו.

18. לישינסקי, היהודים ברוסיה הסובייטית, עמ' 68.
19. סלוצקי, תולדות ההגנה, כרך שני, ספר ראשון, עמ' 37-41.
20. נורדאו, "צוואה לציונות", כתבים, ד, עמ' 170.
21. נורדאו, "דבר ליהודי אמריקה" (1929), שם, עמ' 66.
22. "יהדות ובוולשביזמוס" (1919), שם, עמ' 71.
23. "הוועידה הציונית הקרובה" (1919), שם, עמ' 76.
24. "נאום בקונגרס הרביעי" (1900), כתבים, כרך א, 1954, עמ' 199.
25. "הסיבות הפסיכולוגיות של האנטישמיות" (1901), כתבים, ב, 1960, עמ' 78.
26. "המעצמה הגדולה" (1913), כתבים, ג, 1960, עמ' 165-166.
27. "צוואה לציונות", כתבים, ד, עמ' 172.
28. שם, עמ' 202.

סגירת שערי ארצות־הברית

ההגירה היהודית ממזרח אירופה, בעיקר לארצות־הברית, היתה מסוף המאה ה־19 התשובה המעשית לאנטישמיות הגואה. הגירה זו, שקיבלה תאוצה גדולה לאחר פרעות 1903 ו־1905, התאפשרה אך ורק בזכות העובדה ששערי הארצות הקפיטליסטיות המפותחות היו פתוחים לפני המוני היהודים. ליהודי מזרח אירופה היה פתח מילוט, שדרכו היגרו עד מלחמת העולם הראשונה קרוב לשלושה מיליון מהם, רובם לארצות־הברית.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה באוגוסט 1914 הופסקה כמעט כליל הגירת יהודי מזרח אירופה לארצות־הברית. בחמש השנים מ־1915 עד 1919 הגיעו לארצות־הברית לא יותר מ־80 אלף יהודים, שרק כמחציתם באו ממזרח אירופה. בשנים 1917-1920, כשצורכי ההגירה החריפו כתוצאה מן הפוגרומים והחורבן, נקטע נתיב הבריחה המסורתית ששימש את היהודים למעלה מ־30 שנה. ולא עוד, אלא שהתחזיות לחידוש ההגירה היו עגומות. הגבלות ההגירה החמורות אומנם נכנסו לתוקפן רק ב־1924, אך נראו כבר באופק.²⁹

הציונות המדינית מיסודם של הרצל ונורדאו לא ראתה מלכתחילה בהגירה מכשיר לפיתרון השאלה היהודית בכללותה. הרצל ונורדאו ראו ביציאה ההמונית של יהודי מזרח אירופה הוכחה לעוצמה של מצוקת היהודים כ"כוח מניע"³⁰ ליציאתם והתיישבותם בארצות חדשות. יחד עם זאת הם טענו, שהאנטישמיות נודדת בעקבות היהודים, והיא צצה כבר בארצות־הברית.³¹ על כן נראתה להם ההגירה ההמונית לכל היותר בבחינת הקלה זמנית ואקט ארעי, שייפסק בגלל סיבות אובייקטיביות.

הרצל ונורדאו ביססו את הציונות המדינית על הטיית ההגירה לארץ־ישראל, עם השגת הפיתרון המדיני.³² כבר ב־1900 דיבר נורדאו בוודאות על סגירתם של שערי ארצות הקליטה.³³ ב־1903 הכריז הרצל בפסקנות, כי חלפו הימים בהם האמינו "בחוגי הקהילות היהודיות כי ההגירה היא התרופה [...]. זה היה טוב כל זמן שהארצות הקולטות את ההגירה לא התגוננו בפני תוספת נהירה של פרולטריון נואש לתחומיהן".³⁴ גם בעת שההגירה עדיין אפשרית, אין בה, לדעת נורדאו, כדי לענות על צורכי ההצלה מבחינה כמותית. "איוז מדינה תרבותית", שאל, "מוכנה לקלוט שבעה מיליונים של זרים?"³⁵ לטענתו, שבעה

29. הנתונים על פי ד"ר א' רופין, הסוציאולוגיה של היהודים, תל־אביב תרצ"א, כרך ראשון: "המבנה הסוציאלי של היהודים", חלק ראשון, (להלן: רופין, המבנה הסוציאלי), עמ' 115-117.

30. תיאודור הרצל, מדינת היהודים, הדפסה שלישית, ירושלים 1978 (להלן: הרצל, מדינת היהודים), עמ' 2.

31. שם, עמ' 8.

32. תיאודור הרצל, "ציונות" (1899), כתבים, כרך 8, ירושלים תשכ"א (להלן: הרצל, כתבים), עמ' 48-51.

33. נורדאו, "הציונות, המעצמות ושאלת היהודים" (1900), כתבים, א, עמ' 182.

34. הרצל, "נאום הפתיחה בקונגרס השישי" (1903), כתבים, כרך 8, עמ' 220.

35. נורדאו, "הציונות, המעצמות ושאלת היהודים" (1900), כתבים, א, עמ' 181.

מיליון יהודי מזרח אירופה, החייבים לצאת, "אינם יכולים לפנות אל המערב, מאחר שהמערב לא יקבל אותם".³⁶ הציונות המדינית התבססה מתחילת דרכה על ההנחה, "שהארץ היחידה בעולם המסוגלת לקלוט מיליוני יהודים היא ארץ ישראל".³⁷

עם זאת היה נורדאו ער לעובדה, שהציונות עדיין שאפה להגיע לעמדת הפתיחה, שבה תוכל להתחיל ב"התיישבות המעשית הגדולה" בארץ-ישראל,³⁸ ושכל עוד אין הציונות מסוגלת להציע ליהודי מזרח אירופה אלטרנטיבה הולמת, ההגירה נותרה התשובה היחידה לבעיית מיליונים השרויים במצוקה נוראה. נורדאו הרחיק לכת ודרש ב-1905 מהנהגת התנועה הציונית, "כחלק המאורגן" בעם היהודי, לסייע להמוני המהגרים בדרכם לארצות הקליטה, כל זמן ש"קצרה ידם מהושיעם".³⁹

ב-1919 התממשה התחזית של הרצל ונורדאו. ההגירה היהודית המאסיבית לארצות-הברית הפכה לקילוח דק.⁴⁰

הצהרת בלפור ואשרורה על ידי מעצמות ההסכמה

אין ספק שהאירוע המרכזי לתנועה הציונית בתקופה הנדונה היתה הצהרת בלפור, שהתפרסמה ב-2 בנובמבר 1917. ההצהרה, שנתקבלה על דעת ארצות-הברית, אומצה רשמית על ידי צרפת ב-14 בפברואר 1918, ועל ידי איטליה ב-9 במאי אותה שנה.

בשנים 1917–1918 הביסו צבאות בריטניה את הצבא התורכי וכבשו את ארץ-ישראל. ב-30 בינואר 1919 החליטה המועצה העליונה של בנות הברית בוועידת השלום, כי השטחים שנכבשו מהממלכה העות'מאנית, לרבות ארץ-ישראל, לא יוחזרו לשלטון התורכי. ב-29 ביוני 1919 נחתמה אמנת השלום של ורסאי. באותו מעמד נחתם ספר הברית של חבר הלאומים, שהכיל סעיף מיוחד (סעיף 22), שדן בצורה החדשה של ממשל מנדט בארצות כיבוש.

ב-2 בנובמבר 1919 נתאשרה הצהרת בלפור מחדש על ידי שר החוץ דאז בממשלת בריטניה, הלורד קרוון. באפריל 1920 החליטה המועצה העליונה של בנות הברית, במושב בסאן-רמו, להפקיד את המנדט על ארץ-ישראל בידי בריטניה. לפני קבלת החלטה זו הכינה המועצה טיוטה של אמנת השלום עם

36. נורדאו, "ציונות ואנטישמיות" (1899), שם, עמ' 149.

37. "הציונות, המעצמות והשאלה היהודית" (1900), שם, עמ' 182.

38. "רק לאחר שימצא בידנו הצ'רטר, שהוא צריך להכיל את הערובות הדרושות לפי משפט הכלל, יכולים אנו להתחיל בהתיישבות מעשית גדולה." ת' הרצל, "נאום הפתיחה בקונגרס השלישי" (1899), כתבים, כרך 8, עמ' 4–5.

39. נורדאו, "נאום בקונגרס השביעי" (1905), כתבים, ג, עמ' 32.

40. בחמש השנים 1915–1919 היגרו לא יותר מאשר 30 אלף יהודים ממזרח אירופה לארצות-הברית. בחמש השנים מ-1920 עד לסגירת שערי ארצות-הברית ב-1924, היגרו ממזרח אירופה לארצות-הברית כ-185 אלף יהודים, מהם רק 34 אלף מרוסיה (כולל אוקראינה), (הנתונים על פי רופין, המבנה הסוציאלי, עמ' 115–117).

תורכיה, שנודעה אחר כך בשם "אמנת סיוור", לפיה בריטניה, כבעלת המנדט על ארץ-ישראל, אחראית להגשמת הצהרת בלפור (סעיף 95).⁴¹ הציונות המדינית מבית מדרשם של הרצל ונורדאו קבעה, שהרעיון הציוני חייב להתגשם בשיעור ובהיקף שיביאו "לפתרון רדיקאלי ומוחלט לשאלה היהודית".⁴² גם הרצל וגם נורדאו שאפו "להוציא את הרעיון של שיבת ציון מן התחום של החלום הפוליטי" ולממשו הלכה למעשה.⁴³ נורדאו היה זה שהכריז, מראשית דרכו בציונות, שהבעיה הדחופה הינה הצלת שבעה מיליון יהודי מזרח אירופה, וכי ניתן להסדיר את קליטתם בארץ-ישראל.⁴⁴ הרצל טען, ש"התיישבות מעשית גדולה" לא תתאפשר ללא פיתרון פוליטי. על כן ביקש "להשיג מתורכיה את הזכויות לפתיחת שעריה של ארץ-ישראל לפני הגירה יהודית המונית".⁴⁵ הרצל ונורדאו קבעו שני שלבים בתהליך הגשמת הציונות. השלב הראשון כלל, במעגל החיצון, את המאמץ הדיפלומטי להשגת הערכויות הפוליטיות, ובמעגל הפנימי, את "ארגונו ואיחודו" של העם היהודי לקראת השלב השני, שלב הביצוע של התיישבות מיליוני יהודים בארץ-ישראל. הרצל הבחין בין שני גורמים בהגשמת הציונות: בעוד שבמישור הפוליטי הפיתרון היה בידי המעצמות, הרי המפתח לתהליך התיישבות הגדולה היה כל כולו בידי העם היהודי. כבר ב־1896 הוא כתב במדינת היהודים: "תינתן לנו ריבונות בחבל ארץ כלשהו על פני האדמה שיספיק לצרכי עמנו המוצדקים; לכל השאר נדאג בעצמנו".⁴⁶ משמעותה המעשית של קביעה זו היתה, שמיד עם השגת התנאים הפוליטיים המאפשרים קולוניזציה של מיליוני יהודים בארץ-ישראל, עוברת האחריות לתנועה הציונית ולעם היהודי. המפתח לעלייה המונית, נשמת אפה של הציונות המדינית, הוא בידי העם היהודי.

נורדאו ראה בהצהרת בלפור את גמר השלב הראשון: השגת פתרון מדיני המאפשר מעבר לשלב השני של התיישבות הגדולה. "כל המעצמות שיש להן חשיבות בעולם הכירו פה אחד ביהודים בתור אומה, ועל סמך זה פתחו לפניהם את שעריה של ארץ-ישראל, כדי שיקימו בה את ביתם הלאומי".⁴⁷ "אנגליה קיבלה באופן פורמאלי וברור את התכנית הבולאית והכירה בציונות המדינית כגורם במדיניות הבין-לאומית".⁴⁸ הוא קבע, שהציונות הגיעה לנקודת המפנה שאליה נכספה 20 שנה. עכשיו בא שלב העשייה:

41. דב יוסף, השלטון הבריטי בארץ ישראל, ירושלים תש"ח, עמ' 18–19, 38, 42.

42. נורדאו, "צוואה לציונות" (1920), כתבים, ד, עמ' 162.

43. שם, עמ' 163, 173.

44. נורדאו, "נאום בקונגרס הראשון" (1897), כתבים, א, עמ' 55–57; "הציונות ומתנגדיה" (1898), שם, עמ' 100.

45. נורדאו, "צוואה לציונות" (1920), כתבים, ד, עמ' 162.

46. הרצל, מדינת היהודים, עמ' 22.

47. נורדאו, "הלאומיות היהודית" (1918), כתבים, ד, עמ' 39.

48. נורדאו, "המנדט של אנגליה והציונות המדינית" (1919), שם, עמ' 89–90.

יצאנו מעולם הרעיונות הנשגבים, מלכות הרגש, הדעות המופשטות והדיאלקטיקה, ואנו עומדים על האדמה המוצקה של עולם המציאות. על ידי אנגליה ובעלות בריתה במלחמה העולמית נפתחו לפנינו שערי הארץ בנדיבות לב. מר בלפור, ראשונה, ואחריו שאר מנהיגיהן של מעצמות ההסכמה, אמרו לנו: "הנה הארץ לפניכם, לכו ובנו שם את הבית הלאומי של העם היהודי". סומן לנו התפקיד בצורה מוחשית ביותר, ועלינו מוטלת החובה להגשימו במעשים, בלי דיבורים יתרים.⁴⁹

האירועים הפוליטיים של 1920 – ועידת סאן רמו, מינוי הרברט סמואל לנציב עליון והחלפת השלטון הצבאי העוין במשטר אזרחי בראשותו, הגבירו את האופטימיות וחיוזקו אצל נורדאו את התחושה, כי אכן הולך ומתגשם הפיתרון המדיני.⁵⁰ עם זאת, הוא עדיין ראה בהישג המדיני אופציה שנייה לעם היהודי להגשים את הציונות בקנה המידה ובהיקף המקובלים עליה. אנגליה יצרה את האפשרות, והביצוע הוא בידי העם היהודי. "אנגליה יכולה לעשות רק דבר אחד: ליתן לנו היהודים את האפשרות לקבל עלינו ככוחות עצמנו את חידושו של גורלנו."⁵¹

נורדאו הניח כי נפתרה הבעיה הפוליטית. במציאות של 1919–1920, לאחר ש"שעריה של ארץ-ישראל נפתחו לרווחה לפני אלה ששואפים להיכנס לתוכה",⁵² חייב כל המאמץ להתרכז בצד הביצועי של העלייה ההמונית וההתיישבות הגדולה. "מבחינה חומרית אין היא [הציונות] אלא מפעל התיישבותי בקנה מידה עצום, לא פחות ולא יותר מזה."⁵³

יהדות ארצות-הברית – המובילה בעם היהודי

אחד האירועים המרכזיים בחיי העם היהודי בתחילת המאה ה-20 היתה התהוות יישוב יהודי גדול בארצות-הברית, בעקבות ההגירה ההמונית ממזרח אירופה במשך למעלה מ-30 שנה. מספר היהודים בארצות-הברית גדל מ-250 אלף ב-1880 ליותר משלושה מיליון ב-1915. היהודים בארצות-הברית היו קיבוץ אתני ייחודי, שהתרכז בשלושה מרכזים עירוניים: ניו-יורק, שיקאגו ופילדלפיה, והצטיין ברמה אינטלקטואלית גבוהה וביכולת הסתגלות מהירה לחברה האמריקנית ולכלכלה הקפיטליסטית. יהדות ארצות-הברית היתה מורכבת, ברובה המכריע, מדור ראשון ושני של מהגרים, ששמרו על קשר הדוק, ולרוב משפחתי, עם מיליוני היהודים ברוסיה, אוקראינה, פולין, גליציה ורומניה. בראש ציוני ארצות-הברית עמד לואיס ברנדס, ידידו של הנשיא וילסון ושופט בית המשפט העליון – אחת המשורות הרמות ביותר בארצות-הברית.

49. "הערכים ואנו" (1918), שם, עמ' 49.

50. "הרברט סמואל ועבודתנו בארץ ישראל" (1920), שם, עמ' 113–115.

51. "המנדט של אנגליה והציונות המדינית" (1919), שם, עמ' 91.

52. "שאלת הקרקעות בארץ ישראל" (1920), שם, עמ' 147.

53. "יהודים וערכים בארץ ישראל" (1920), שם, עמ' 107.

ברנדס היה בתקופה הנדונה המנהיג הציוני שהגיע למעמד ולמידת ההשפעה בארצו יותר מכל אישיות ציונית באיזו ארץ אחרת. הערכתו של נורדאו ליישוב היהודי בארצות-הברית ולשופט ברנדס היתה חד־משמעית: יהדות ארצות-הברית, "המונה יותר משלושה מיליון נפש [...] נתפתחה והפכה לכוח חי הגדול ביותר בעם היהודי".⁵⁴ "בתוקף מספרה, כוח רצונה, החוש הציבורי שלה, אמצעיה הכספיים [...] היא מוסמכת ליטול בידה את המנהיגות ביהדות העולמית".⁵⁵ יהודי ארצות-הברית "נתברכו במנהיגים מסוגו של מר ברנדס, שהנשיא וילסון מינה אותו [...] כשופט בבית הדין העליון של ארצות-הברית, ועל ידי כך הכיר בהישגיו ובזכויותיו היוצאים מגדר הרגיל".⁵⁶

"מיליונים מייחלים ליציאה מארצות הפוגרומים – לארץ ישראל"

רעיון הציונות הקטסטרופלית היווה את המסד של הציונות המדינית, והצורך הדחוף בהצלת היהודים היה הבסיס האידיאולוגי שלה. עמדה זו באה לידי ביטוי בנאומו של נורדאו בקונגרס הציוני הרביעי ב־1900:

וכי מפני מה נעשינו אנו ציונים? כלום מתוך כיסופים מסתוריים לציון? רוב חברינו רואים את עצמם חופשים מאלה. אנו נעשינו ציונים מפני שנגעה עד לבנו מצוקת היהודים, מפני שבצער עמוק ראינו, שהגיון הדברים יביא בהכרח להגדלה מהירה של מצוקה זו, ואף לקטאסטרופות פתאומיות עצומות, ומפני שהעיון המאומץ והמכאיב ביותר בדבר הביא אותנו תמיד לכלל הכרה, שיש רק מוצא אחד ויחיד מן המיצר: רכישת מקלט בטוח על ידי משפט גלוי למיליוני היהודים הנרדפים.⁵⁷

הסיטואציה שנוצרה בשלהי מלחמת העולם הראשונה תאמה, לדעת נורדאו, את חיזוי הציונות המדינית: אין ליהודי מזרח אירופה ב־1919 כל אשליות. הם מודעים למצבם. אירועי ההווה הוכיחו מה צופן בחובו העתיד בארץ מושבם. וכך, מרץ ההגירה, ששלט בקרבם 30 שנה, היה כאין וכאפס לעומת הכמיהה להימלט מהתופת. יהודי אוקראינה ורוסיה היו מודעים היטב לשתי העובדות המכריעות: המילוט היחידי הוא לארץ-ישראל, והזמן למימוש הפיתרון הולך ואוזל.

מיליוני אחינו באירופה המזרחית, המוקפים חיות טרף, שהן ביזיון לאנושות, הרועדים כל הימים מאימת פוגרומים מזוויעים, מצפים בקוצר רוח קדחתני לרגע שבו יפתחו לפניהם שעריה של ארץ-ישראל.⁵⁸

54. "דבר ליהודי אמריקה" (1919), שם, עמ' 66.

55. "לקראת יצוג האומה בוועידת השלום" (1916), שם, עמ' 25.

56. שם.

57. "נאום בקונגרס הרביעי" (1900), כתבים, א, עמ' 208.

58. "הוועידה הציונית הקרובה" (1919), כתבים, ד, עמ' 76.

קודם כל, על אלה שרוצים לעלות. אנו יודעים שלא מאות אלפים, אלא מיליונים של יהודים מייחלים ליציאה מארצות הפוגרומים ומצפים בקוצר רוח קדחתני להזדמנות להיעשות אזרחים בארץ-ישראל.⁵⁹

חלק אחד של העם היהודי, זה השבוי בתופת הרוסית, האוקראינית, הפולנית וההונגרית, מאמין, שהוא רואה את זריחת החמה המשיחית, והוא מתכוון מתוך התלהבות של התקווה החדשה ל"יציאת מצרים" הגדולה ולכניסה אל ארץ הגאולה.⁶⁰

מנקודת הראות של הצלת יהודי רוסיה, קיימת, על פי נורדאו, רק דרך אחת: עלייה המונית לארץ-ישראל. אבל בהבדל אחד – העלייה ההמונית נכפתה בתוקף המאורעות באוקראינה, ואסור שקצבה יכתב על ידי כושר הקליטה של ארץ-ישראל. ממדיה ובהילותה הם פועל יוצא של ממדי האסון.

הזמנים הנוכחיים מחייבים לעיין בשאלת העלייה היהודית לארץ-ישראל מבחינה אחרת לגמרי. אנו חייבים לדאוג לכך, שהענין יתנהל בקנה מידה גדול. אנו צריכים לפעול בהיקף רחב. המונינו בארצות הפוגרומים שואפים לנער מעל רגליהם את אבק הארצות הללו, שהוא רווי בדמם – לא לאחר חמישים שנה, לא מחר, אלא היום!⁶¹

הבעיה הממשית היחידה של הרגע היא – לא להתפלפל על משמעותו וערכו של המונח "בית לאומי לעם ישראל", אלא השאלה המעשית: כיצד נהא יכולים לישב בארץ-ישראל, מיד לאחר שיהא ביכולתנו לגשת לארץ – יהודים הרבה, במספר מרובה כמה שאפשר ובזמן קצר כמה שאפשר. שאלה זו אינה אלא שאלה של ממון.⁶²

ראשית עבודתנו תהא לישב בארץ ישראל, בכל המהירות האפשרית, במידה שיהיו בידינו האמצעים החומריים לכך, חצי מיליון יהודים, לכל הפחות: אותם היהודים המצפים מתוך קוצר רוח וחרדה בארצות הרדיפות והפוגרומים לאות שינתן להם לצאת לדרך.⁶³

נאמן להשקפתו זו, תוקף נורדאו את כל אלה בהנהגה הציונית שאינם רואים בהצלה המידית של יהודי רוסיה את מרכז הכובד של פעולתם.

הייתי רוצה לראות – מוטב שאגיד: לא הייתי רוצה לראות – כיצד היו מקבלים את פניו של אחד הנואמים שלנו, אילו היה מסביר לפני קהל יהודים אוקראינים או פולנים או רוסים: "שישו ושמחו, אחי! שישו ושמחו! סוף סוף

59. "העלייה היהודית לארץ ישראל" (1920), שם, עמ' 133.

60. "צוואה לציונות" (1920), שם, עמ' 202.

61. "מכתב ליהודי ארץ ישראל" (1919), שם, עמ' 64-65.

62. "המנדט של אנגליה והציונות המדינית" (1919), שם, עמ' 92.

63. "המנדט וחובותיהם של הציונים" (1920), שם, עמ' 94.

באה הגאולה! ארץ ישראל היא שלנו! אבל אני חש להעמיד את הדברים על אמיתותם. אתם תוסיפו להיות נרדפים ועומדים מחוץ לחוק, גם יתכן שישדדו וירצחו אתכם או יגזרו עליכם חיי רעב בארץ מגוריים; אבל בניכם, או מוטב שנאמר: בני בניכם, אם עוד יהיו כאלה, יוכלו, אפשר, לעלות לארץ-ישראל ולנסות להשתקע בה. ועד אותו זמן יהיה לכם התענוג לדעת, שיש אוניברסיטה עברית בירושלים, תקבלו ספרים, שיודפסו ויוצאו לאור במרכז התרבותי שלכם, והם יפינינו לפניכם את ההישגים הנעלים ביותר של הרוח הישראלית... ד"ר הנושא הוא רציני מדי שיעורר חשק להלצות.⁶⁴

כשיקבעו כתובות עבריות על הבולים והמטבעות [בארץ-ישראל], דבר זה יהיה נעים לנו. אלא שלא תהא בכך משום הגנה אף על חיינו של יהודי אחד ואף לא על כבודה של יהודיה אוקראינית אחת בפניהם של הפורעים והרוצחים.⁶⁵

עלייה ללא קשר ליכולת הקליטה

הרעיון המחייב תיאום בין העלייה לארץ-ישראל לבין יכולת הקליטה הכלכלית של הארץ היווה מוטיב מרכזי במשנת הציונות המדינית. כבר ב-1898 הניח נורדאו, כי התנועה הציונית תחל בהתיישבות הגדולה רק לאחר הכנת העם היהודי "למלא את כל התפקידים הכלכליים, הממלכתיים והמוסריים של עם מושלם, שהוא מחולק למעמדות ומספק לו בעצמו את כל צרכיו". הוא גם ראה בהכשרת "העם היהודי בשביל ארץ-ישראל" מטרת יסוד של הציונות.⁶⁶ ולא זו בלבד. נורדאו היתנה את העלייה של הפרט היהודי לארץ-ישראל בשמירה על רמת החיים הכלכלית שהיתה לו בארץ מגוריו.

מוכן מאליו שלא נאמר לשום יהודי: 'לך לך מארץ מגורריך ועלה לארץ-ישראל!' קודם שנהא בטוחים בהחלט, שאנו יכולים להציע לו בארץ-ישראל תנאי חיים, שלכל הפחות אינם גרועים מן התנאים בארץ מגורריו, ותוך זמן לא רחוק – גם טובים הרבה יותר. כל זמן שחסרים אנו ודאות זו, ניזהר ונישמר שלא להניע אף יהודי אחד לצאת לארץ-ישראל.⁶⁷

בהקשר זה חשוב לציין, שבמישור המעשי היה התנאי של שמירה על הרמה הכלכלית הקודמת של הפרט, תנאי יחסי וגמיש. מה גם שהעולים בפוטנציה היו מיליוני היהודים במזרח אירופה, שהגיעו לפת לחם. אם עדיין ב-1913 חשב נורדאו כי אין לכצע התיישבות בלא אמצעים כלכליים

64. "העליה היהודית לארץ-ישראל" (1920), שם, עמ' 132.

65. "ציוואה לציונות" (1920), כתבים, א, עמ' 200.

66. "תפקידיה של הציונות" (1898), שם, עמ' 103-104.

67. "מכתב לעורך 'השלח'" (1898), שם, עמ' 123.

נאותים,⁶⁸ הרי ב-1919, בעקבות החרפת האנטישמיות הברוטאלית, חל מהפך בתפיסתו. מעתה הוא מצהיר, כי "יש צורך לפתוח את שערי הארץ לרווחה בפני עלייה יהודית בלתי מוגבלת". הנימוק ש"ארץ-ישראל אינה מסוגלת כיום לפרנס מספר יותר גדול של תושבים", אינו יכול לשמש הצדקה מטעם המעצמות להגבלת העלייה היהודית. "אנגליה ושאר המעצמות צריכות להשאיר טורח זה לנו, ואנו נמצא את הדרך להתגבר על הקשיים הללו."⁶⁹

ב-1919 מכריז נורדאו על תוכניתו: העברת מאות אלפי פליטים יהודים "מהגיהינום של מזרח-אירופה [...] למקום המקלט שבארץ-ישראל" – עלייה המונית שתיעשה תוך מספר חודשים, ללא כל קשר ליכולת הקליטה הכלכלית של הארץ. מבצע שייערך באותה מתכונת בה "נשלחו מיליונים של חילים במחצית השניה של 1914, במשך שבועות אחדים, או לכל היותר במשך חודשים אחדים, לחזית המלחמה."⁷⁰ "מוטב לשבת באהל מלהיות נרצח בפוגרומים."⁷¹

השאלה היא מניין המשאבים הכספיים הגדולים להחזקת המוני העולים עד קליטתם בענפים יצרניים בארץ-ישראל "לשם כל זה נחוץ ממון ועל כן – הבעיה האמיתית היא: ממון! ממון! ממון!"⁷²

המפתח להצלחה הינו בידי "כל היהדות העולמית."⁷³ המשימה המידית והחשובה ביותר העומדת בפני התנועה הציונית המאורגנת, היא ריכוז כל המאמצים לגיוס העם היהודי למבצע הצלת יהודי רוסיה והעברתם לארץ-ישראל.

גיוס העם היהודי

השאלה שהתעוררה במלוא חריפותה ב-1919, כיצד להביא למעורבות מידית של מירב חלקי העם היהודי בהענקת סיוע מאסיבי להעברתם המהירה של פליטי אוקראינה לארץ-ישראל, אינה שאלה חדשה מבחינת נורדאו. הנושא של גיוס העם היהודי היה בראש סדרי העדיפויות שלו במשך כל שנות פעולתו הציונית. האידיאולוגיה התבססה תמיד על ההנחה הקושרת בין הציונות כפיתרון למצוקת היהודים, לבין המחויבות של החלקים המבוססים בעם להצלת אחיהם. הנחה זו קיבלה חזוק מן האירועים של שנת 1919, והיותה מקור לאופטימיות של נורדאו, כי תוכניתו ניתנת להגשמה.

כבר עם ייסודה של התנועה הציונית היה ברור לנורדאו, כמו לרוב קברניטיה, כי הגשמת הציונות מותנית במידת חדירתה להמוני העם היהודי

68. "שני זרמים בציונות" (1913), כתבים, ג, עמ' 161.

69. "דבר ליהודי אמריקה" (1919), כתבים, ד, עמ' 67.

70. "המנדט של אנגליה והציונות המדינית" (1919), שם, עמ' 92; "אנטי-ציונות פלשטינאית" (1920), שם, עמ' 99; "צוואה לציונות" (1920), שם, עמ' 202.

71. "צוואה לציונות" (1920), שם, עמ' 202.

72. "המנדט של אנגליה והציונות המדינית" (1919), שם, עמ' 93.

73. שם.

והשפעתה עליהם.⁷⁴ כל עוד מהווים הציונים "מיעוט קטן מאוד בקרב העם היהודי", אין לתנועה "האמצעים הדרושים כדי שתוכל לפעול פעולה מעשית לטובת בני העם בשעת סכנה". קידום המטרות הפוליטיות הכלכליות וההתיישבותיות יקבל את התאוצה המתאימה, כאשר יצטרפו למעגל התמיכה בציונות "מיליונים או לפחות מאות אלפים".⁷⁵ המשמה "לעורר את תודעתו של עם ישראל", ולהביא למעורבות פעילה של יותר ויותר ציבורים יהודים בפיתרון שאלת היהודים במתכונת הציונית, היו תמצית פעולתו הציונית של נורדאו.⁷⁶

נורדאו חילק את העם היהודי לשניים. החלק האחד הוא יהודי המערב הנהנים משוויון זכויות מלא. אלה הם "היהודים המרגישים את עצמם בטוב ואינם צריכים לשנות את מסיבות חייהם במאומה."⁷⁷ החלק האחר הם שבעה מיליון יהודי מזרח אירופה, למעלה ממחצית העם היהודי, החיים "בעוני תהומי",⁷⁸ שאינם יכולים להיטמע בארץ מולדתם, שהוכרז עליהם כעל זרים בארץ מולדתם ונשללו מהם "זכויות האדם והאזרח". זהו ציבור יהודי ענק, אשר רובו המכריע כמֶה "למהר ככל האפשר ולעזוב את הארץ" שבה הוא עדיין יושב.⁷⁹ כשהרצל ונורדאו דיברו על פיתרון שאלת היהודים על ידי ריכוזם במדינה יהודית בארץ-ישראל, הם התכוונו קודם כל להצלת יהודי מזרח אירופה. מגמה זו נוסחה על ידי נורדאו כבר בקונגרס הראשון ב"תוכנית באזל":

הפסוק הראשון בתכנית זו אומר: "הציונות שואפת ליצור בארץ-ישראל מקלט בטוח על ידי המשפט הגלוי של העמים בשביל אותם יהודים, שאינם יכולים או אינם רוצים להתבולל בארץ מכורתם".⁸⁰

הציונות המדינית, גרס נורדאו, היא תנועה מפוכחת. היא אינה מתכששת לאושיותיה, שרק "שיבת ציון" מלאה הינה המענה היחידי לאנטישמיות. במישור המעשי תפקידה "להביא ישע לאלה הסובלים והקוראים לעזרה",⁸¹ היינו להציל את יהודי מזרח אירופה – מפעל אדירים הדורש משאבים עצומים, ומימושו יארך שנים רבות. יהודי העולם, ובמיוחד יהודי המערב, שמעורבותם חיונית, חייבים לדעת את האמת לאמיתה:

אין אנו לא הוזים ולא מטורפים. אין אנו מצפים לכך ואין אנו דורשים כלל,

74. "תפקידיה של הציונות" (1898), כתבים, א, עמ' 103: "נאום בקונגרס השלישי" (1899), שם, עמ' 158.
75. "נאום בקונגרס השמיני" (1907), כתבים, ג, עמ' 46, 48, 49.
76. "על הקונגרס השמיני" (1907), שם, עמ' 55: מכתב אל 'המכבים הקדמונים' (1905), שם, עמ' 34.
77. "הציונות ומתנגדיה" (1898), כתבים, א, עמ' 99: "פטריוטיות וציונות" (1903), כתבים, ב, עמ' 107.
78. "הציונות, המעצמות ושאלת היהודים" (1900), כתבים, א, עמ' 179.
79. "פאטריוטיות וציונות" (1903), כתבים, ב, עמ' 106.
80. "הציונות, המעצמות ושאלת היהודים" (1900), כתבים, א, עמ' 175.
81. "הציונות ומתנגדיה" (1898), שם, עמ' 99.

שכל היהודים משני העולמות יצאו, כשמותניהם חגורים ומקלם בידם, כחוקת פסח־מצרים, ומחר בבוקר ינהרו ביחד עמנו לירושלים מאחרי דגל דוד.⁸²

הקמת מדינה יהודית בארץ־ישראל, עם כושר קליטה כלכלית, תהא פיתרון לשאלת היהודים וארץ מקלט ליהודים לראשונה בתולדות הגלות. העובדה שלכל יהודי באשר הוא תינתן האופציה למלט את נפשו, יש בה פתרון לבעיית היהודים.

כשנשיג את הצ'רטר, כשנישב את ארץ־ישראל, ודאי שלא כל היהודים יחזרו לארץ אבותיהם [...] אף על פי כן תיפתר שאלת היהודים, כי שום יהודי לא יהיה אנוס לסבול בגלל יהדותו [...] תהא לו הברירה להינצל מתנאים אלה על ידי העליה לארץ־ישראל.⁸³

גישה זו מאפשרת לכל יהודי במערב להיות לויאלי לארץ מולדתו, למלא כלפיה את כל חובותיו, ובאותה עת גם לסייע בידי התנועה הציונית להציל את יהודי מזרח אירופה, ואין כל סתירה אצל יהודי המערב בין נאמנות לארצם ובין סיוע לאחיהם במתכונת הציונית.⁸⁴

עם זאת, אין נורדאו מוכן להשלים עם התנכרות יהודי המערב לגורל אחיהם. הוא יוצא נגד כל סימן של אדישות לגורל יהודי המזרח, הנוגדת את רגש האחווה היהודי שהיה קיים לאורך כל שנות הגלות. התנכרות כזו אף תזכה לבזו מצד הגויים שבתוכם חיים היהודים. הקריאה ליהודי המערב: "אינכם יכולים לנער משולי הפראק שלכם את יהודי הקפוטה!"⁸⁵ היא תמצית משנתו של נורדאו באשר למחויבות ההדדית של כל חלקי העם היהודי.

רעיון גיוסו של העם למאמץ ההגשמה הציוני היה מבוסס אצל נורדאו על ההתעניינות הטבעית של מרבית יהודי העולם בגורל אחיהם, "ההרגשה היהודית".⁸⁶ "הניצוץ של רגש יהודי" והתחושה של "שותפות גורל"⁸⁷ המקננים בלבם של מרבית יהודי העולם. התגברות האנטישמיות בחלק אחד של העולם רק הגבירה את המעורבות והרצון לסייע. תודעת האנטישמיות האלימה, מחד גיסא, וחיזוק רגש האחריית לגורל אחיהם מאידך גיסא, הם המפתח למעורבות היהודים בעשייה הציונית.⁸⁸

ומהי התמונה ב־1919?

מרכז הכובד של יהדות המערב עבר לארצות־הברית. יתר על כן, יש ליהדות ארצות־הברית הן המנהיגות והן האמצעים להנהיג את העם היהודי ולעמוד בראש מבצע ההצלה. יהדות זו, שברובה המכריע היא יוצאת מזרח אירופה,

82. "הציונות, המעצמות ושאלת היהודים" (1900). שם, עמ' 175.

83. "אחד העם על 'אלטנוילנד'" (1903), כתבים, ב, עמ' 117.

84. "פאטריוטיות וציונות" (1903), כתבים, ב, עמ' 107.

85. "הציונות ומתנגדיה" (1898), כתבים, א, עמ' 94.

86. "ציונותם של יהודי המערב" (1901), כתבים, ב, עמ' 53.

87. "הפתרון היחידי לשאלת היהודים" (1900), כתבים, א, עמ' 191–192.

88. "צוואה לציונות" (1920), כתבים, ד, עמ' 202.

קרובה נפשית לנפגעים ברוסיה, באוקראינה, בפולין ובגליציה, הרבה יותר מאשר יהדות מערב אירופה. זוועות פטלורה ודיניקין, האופי הברוטאלי של הפרעות והתארכותן לאורך שנים רק חיזקו בקרב היהדות האמריקנית את תחושת הצורך בהצלה.⁸⁹

הוסר הספק שכל תמיכה בהגשמת הציונות תהיה לשווא. הציונות פרצה את המחסום הפוליטי, וצעדי המעצמות נותנים לה את הדימוי המוחלט של תנועה בת־הגשמה. על בסיס זה יכול נורדאו להצהיר: "אנו בוטחים בעם ישראל, בהבנתו, בהתלהבותו ובאמצעיו הכספיים".⁹⁰ נורדאו מציג את תוכניתו כמבצע הצלה כלל־יהודי עולמי, שעיקרו העברת היהודים מאזורי הסכנה לארץ היחידה שניתן לישבם בה.

מכאן ואילך אסור לנו לדבר על ציונות. מה שאנו חייבים להגשים עכשיו אינו ציונות, אלא יהדות, הציונות היתה ענין של מפלגה, ואילו עכשיו נתון גורלו של עם ישראל כולו על כף המאזנים. מוטל עלינו יעוד לאומי, וכל יהודי ויהודי החודר ברגש של אחריות וכבוד חייב לסייע בהגשמתו.⁹¹

ארץ־ישראל היא ארץ המקלט הדרושה לכלל העם היהודי, "כדי להושיב עליה את מיליוני אחיהם שסכנה של טבח ואונס נשקפת להם".⁹² האינטרס של כל העם היהודי הוא לשמור ולחזק את ההישגים הפוליטיים המאפשרים את כניסתם לארץ של המוני הניצולים והתיישבותם בה. זהו הבסיס לקריאתו ליהודי העולם:

אתה רוצה לעזור לאחיך המעונים בארצות הפוגרומים של מזרח־אירופה? יתבטא, איפוא, מעשה הצדקה שלך בהושטת עזרה לכינון מקלט בשבילם בארץ־ישראל [...] התיינה דעותיך המיוחדות מה שתהיינה, יהיה האידיאל האישי שלך מה שיהיה, יהא הפירוש שאתה נותן לכיסופיהם של היהודים לארץ האבות מה שיהיה – אתה חפשי ללכת אחר נטיות לבך. יש מקום בתנועתנו בשביל כולם.⁹³

כשנורדאו מדבר על התגייסות כל העם היהודי, הוא מתכוון בראש ובראשונה ליהדות ארצות־הברית, שאותה הוא רואה כ"כוח החי והגדול בעם היהודי". הוא משוכנע שיהדות זו, בכוח הנהגתה, משאביה והשפעתה מסוגלת לקחת על עצמה את "נטל הדאגה לעתידו של עם ישראל". הוא קורא ליהדות אמריקה להיות הגורם המוביל בהושעת יהודי מזרח אירופה במתכונת האפשרית היחידה, ולהנהיג את מבצע ההצלה המתוכנן.⁹⁴

89. שם.

90. "אנטי ציונות פלשטינאית" (1920), שם, עמ' 100.

91. "אל כל ישראל" (1920), שם, עמ' 118.

92. "צוואה לציונות" (1920), שם, עמ' 202.

93. "אל כל ישראל" (1920), שם, עמ' 119.

94. "דבר ליהודי אמריקה" (1919), שם, עמ' 66–69; "לקראת יצוג האומה בוועידת השלום",

שם, עמ' 25; "צוואה לציונות", שם, עמ' 192.

המחויבות הבריטית – על תנאי

עד כאן עסק המאמר בתוכנית נורדאו מהיבט הצלתם של יהודי רוסיה ואוקראינה והעברתם המידית של מאות אלפים מפליטי הפוגרומים לארץ-ישראל. התוכנית דיברה על מבצע רב-ממדים, בתמיכתם ובאחריותם של יהודי העולם, ובראשם יהדות ארצות-הברית. המאמר גם הראה, כי התוכנית היא המשכו של רעיון הציונות המדינית והגשמתו בנסיבות של 1919.

הפרק הנוכחי ידון באספקט נוסף של אקט ההצלה – יצירה מידית של רוב יהודי בארץ-ישראל. התוכנית שהעלה נורדאו במחצית 1919, "להשליך לתוך הארץ חצי מיליון יהודים"⁹⁵, תאמה את הנחתו, כי רק היווצרות מידית של רוב יהודי בארץ-ישראל תבטיח את המשך תמיכת בריטניה והמעצמות בהקמת הבית הלאומי היהודי. הוא גרס, שאם יישארו היהודים מיעוט בארץ, לא תקיים בריטניה את התחייבותיה כפי שבאו לידי ביטוי בהצהרת בלפור ובכתב המנדט. התוצאה המידית תהיה הגבלת העלייה ההמונית היהודית לארץ והחזרת התנועה הציונית לנקודת ההתחלה: חוסר האפשרות להעביר את מיליוני היהודים ממזרח אירופה ולישבם בארץ-ישראל. יתר על כן, לעם היהודי משמעותה תהיה אובדן האפשרות היחידה להצלת יהודים בתקופת פורענות איומה, כישלון הציונות.

זה חודשים אחדים שהשמעתי קריאה זו: "עליה המונית ובלא כל דיחוי לארץ-ישראל" [...] כאז כן עכשיו אני אומר: נחוץ שימצאו, לכל הפחות, 500,000 יהודים בארץ-ישראל בשעה שתקבל אנגליה את המנדט על הארץ, אם לא – נדונה הציונות לכשלון, והיא תישאר בתור חלום עוד במשך זמן מרובה – אפשר במשך כמה דורות.⁹⁶

ההנחה, שתמיכת בריטניה בציונות תימשך רק אם יהיה רוב יהודי בארץ-ישראל, הטרידה את נורדאו מאז שיצא עם תוכנית ההצלה. שורש הבעיה היה המצב הלא נורמלי, הייגו, הענקה של כעין עצמאות לעם יהודי אקסטרטוריאלי בחבל ארץ שבו יש רוב ברור לעם אחר. זהו מבנה פוליטי הנוגד הן את הנוהג הבינלאומי המקובל והן את האינטרסים של בריטניה. על כן סבר, שהתמיכה הבריטית היא קצרת טווח ומותנית בשינוי המצב הדמוגרפי בארץ-ישראל, בה היו 60 אלף היהודים באותה תקופה עשירית מהאוכלוסייה הערבית.⁹⁷ נורדאו גם היה משוכנע, שאף מעצמה, ודאי לא בריטניה, לא תעז להפר את שני העקרונות שנתקבלו בוועידת השלום: זכות ההגדרה העצמית והכרעת הרוב.⁹⁸ הוא גרס, כי מלחמת העולם הראשונה קטעה את הנוהג של סיפוח שטחים שנכבשו בקרב. "שום סיפוח, שום כיבוש של טריטוריה זרה כתוצאה מן

95. "אנטי-ציונות פלשטינאית" (1920), שם, עמ' 98.

96. שם.

97. שם, עמ' 96-97.

98. שם.

המלחמה הגדולה לא הורשה.⁹⁹ "נהפוך הוא, "הוכרה זכותם של העמים הגדולים והקטנים לקבוע את גורלם."¹⁰⁰ אנגליה איננה מקבלת את השליטה בארץ-ישראל ככובש הכופה את רצונו על התושבים. היא "מקבלת רק את יפוי הכוח של אפיטרופוס". ככזו, היא "צריכה להבטיח את השלום והסדר" הפנימי ואת הגנת הארץ "מפני ניסיונות להתקיף אותה מבחוץ". תפקידה כאפטרופוס הוא להביא לפיתוח הכלכלי והחברתי של הארץ, "עד שיהא אפשר להאמין מתוך ודאות, שיהא בכוחה לעמוד על רגליה בלא עזרתו של משגיח זר."¹⁰¹

אנגליה לא תעז וגם לא תרצה, לדעתו, לסטות מהעיקרון הכמעט-מקודש, שהכרעת הרוב היא הקובעת. היא היתה הדומיננטית בין המעצמות אשר "הכריזו כי ירכינו את ראשם בפני רצונו של הרוב."¹⁰² כמעצמה עולמית "ההגיונית, התבונה והצדק מחייבים אותה, שתשלט בהתאם לשאיפותיו ולתביעותיו של הרוב המכריע של האוכלוסים. שום עיקרון מבוסס על מסורת או מוצדק לפי התחוקה המודרנית אינו מרשה לה להעניק למיעוט קטן זכויות יתר, שאותן תמנע מן האוכלוסים האחרים, המתנגדים לכך בכל החריופות והריתחה."¹⁰³

במצב של חוסר רוב יהודי תיאלץ בריטניה תוך זמן קצר לפעול בהתאם ל"עקרונות חווי השלום" וההכרה בעקרון הרוב. הדעה שרווחה אז בחוגים הציוניים, שכאילו התמיכה הבריטית תלויה בהשקפתה של הפקידות הבריטית בארץ-ישראל, ומינוי פקידים אוהדי הציונות יבטיח את המשך הקמתו של הבית הלאומי - בטעות יסודה. לדעת נורדאו, זוהי משאלת לב. "אפילו היו כוונותיה של האדמיניסטרציה הבריטית טובות ביותר, לא תשאנה כוונות אלו פרי כל עוד נישאר מיעוט קטן בארץ-ישראל בחסות המנדט הבריטי."¹⁰⁴

נורדאו מעיד על עצמו כי ניתח את המצב מנקודת הראות הבריטית ועל כן הינו קר, מפוכח ונטול רגשות. הוא הסתייג בתוקף משני פרמטרים של התעמולה הציונית שבאו לעקוף את שאלת הרוב.¹⁰⁵ הדבר לא היה פשוט: הנה מתייצב מנהיג ציוני מהשורה הראשונה, יד ימינו של הרצל, אישיות עולמית בפני עצמה, ומכריז כי שני הנימוקים המרכזיים של התנועה הציונית, שהיו מקובלים בעבר גם עליו, נימוקים שנועדו לסתור את טענת היריבים ולתת לבריטניה את הגיבוי בתמיכתה בבית הלאומי היהודי - אינם עומדים במבחן המציאות. נורדאו טען, שאין אחיזה לא לטענה שמבחינה עקרונית רוב יהודי העולם הם תושבים של ארץ-ישראל, עובדה המקנה להם רוב, ולא לנימוק

99. "המנדט של אנגליה והציונות המדינית" (1919), שם, עמ' 88.

100. "אנטי-ציונות פלשטינאית" (1920), שם, עמ' 96.

101. "המנדט של אנגליה והציונות המדינית", שם, עמ' 88.

102. "אנטי-ציונות פלשטינאית", שם, עמ' 96.

103. "העליה היהודית לארץ-ישראל" (1920), שם, עמ' 131.

104. "הרברט סמואל ועבודתו בארץ ישראל" (1920), שם, עמ' 116.

105. "אנטי-ציונות פלשטינאית", שם, עמ' 96-97.

שהחזרה של היהודים לארץ-ישראל מקבלת גושפנקה חוקית בתוקף זכותם ההיסטורית.¹⁰⁶

אמנם, יכולים אנו לטעון: "עדיין אין אנו מרוכים במספרנו בארץ-ישראל, אבל אנו – 14 מיליונים של יהודים, שחושבים את עצמם ברובם המכריע לארצישראלים ושקוראים לארץ-ישראל 'המולדת' שלהם." על כך היו התעמלנים הסוריים משיבים: "אם בני אדם, שנמצאים בחוץ לארץ, רשאים לבוא בחשבון, הרי אין אנו 500,000 ערבים שתובעים זכות בעלות על ארץ-ישראל, אלא מ-16 עד 30 מיליונים".

אם נבוא להטעים את זכויותינו ההיסטוריים על ארץ-ישראל, יהיו יכולים להשיב לנו מתוך גלוג: "המדיניות היא ענין של החיים, ולא של המתים; של ההווה המפרפר, ולא של הדורות שחלפו". חושש אני מאד, שבתנאים אלה ינחלו יריבינו את הנצחון, ואנו נצא בפחי נפש.¹⁰⁷

ומכאן להנחת היסוד: היהודים חייבים להיות רוב בארץ-ישראל, ומיד:

אין אמצעים הרבה כדי להתגבר על מכשול זה; אין גם שני אמצעים לכך – יש רק אמצעי אחד ויחיד; אנו מוכרחים להגיע בכל הדרכים במהירות הגדולה ביותר, לשוויון מספר אל הערבים בארץ-ישראל, ואם אפשר – גם לעלות עליהם במספר, יהא על ידי עודף קטן ביותר, כדי שנוכל לגשת לעבודה... [רק אז] הממשלה האנגלית תוכל לעמוד מאחורי גבנו ולתמוך בהצהרת בלפור, בלא שתעורר נגדה את האשמה שהיא מפרה את העקרונות של חווי השלום.¹⁰⁸

ואם השאלה של קיום הכללים היא יותר בתחום העקרוני-מוסרי, בא נורדאו ותקף את הנושא במישור הפרגמטי: בריטניה, ככל מעצמה, תפעל גם בנושא הציוני בהתאם לאינטרסים שלה.

השאלה, אם יש למעצמות אינטרס בהגשמת הציונות, היתה תמיד מרכזית בתנועה הציונית. הרצל היתנה את הצלחת תוכניתו ברצון המעצמות להוציא את האנטישמיות מתחומן, ונורדאו אימץ עמדה זו. עוד ב-1907, בקונגרס השמיני, הוא הכריז: "פתרונה של שאלת היהודים הוא מבחן לכל התרבות האנושית. הציביליזציה בנויה ועומדת על מספר של עיקרים ראשוניים, ואי אפשר לזעזעם ולהרסם בלא שיפול תחתיו כל הבניין כולו."

האנטישמיות, טען, מערערת את אותם "עיקרים יסודיים". היא פוגעת בכבוד האדם, בשוויון החוק, ובחובת המדינה להעניש על פגיעה באדם ובקניין הפרטי. האנטישמיות מקעקעת את יסודות הציביליזציה והורסת אותה. לכן היא מסוכנת לארצות התרבות, וקיים האינטרס אצל המעצמות להדבירה.¹⁰⁹ עם זאת,

106. שם.

107. שם, עמ' 97.

108. שם.

109. "נאום בקונגרס השמיני" (1907), כתבים, ג, עמ' 49.

נורדאו, באותו נאום עצמו, מסווג אינטרס זה של המעצמות כאינטרס מוסרי, שיהיה תמיד נחות מן האינטרס הממשי. המעצמות אף פעם לא יתכחשו לעניין המוסרי, אבל יעדיפו את האינטרסים הכלכליים-מעשיים:

הממשלות [...] לעולם לא תסכמנה להנחה, שרעיונות היסטוריים גדולים, דרישות המוסר והצדק, הם בשבילם מושגים חסרי תוכן. אלא שלממשלות יש קודם כל אינטרסים חומריים מעשיים שעליהן לעסוק בהן.¹¹⁰

אותו נימוק הביא את נורדאו ב־1919 להנחה, שהתנהגותה של בריטניה בעת מתן הצהרת בלפור היתה פועל יוצא של האינטרסים שלה באותה עת. אנגליה, אליבא דנורדאו, היתה זקוקה ב־1917 לציונות. היא היותה לה גשר לגיוס אהדת העם היהודי בארצות-הברית וברוסיה, והיתה מנוף לאחיזתה בארץ-ישראל.¹¹¹ לדעתו, "המדינאים הבריטים היו צריכים לחזור ביחס לציונות על אותה אימרה, שהשתמשו בה הדיפלומטים מאה שנה קודם לכן ביחס לאוסטריה: 'אלמלא היתה קיימת, היה צורך להמציא אותה.'¹¹²

הוא חוזר וטען, כי גם לאחר קבלת המנדט על ארץ-ישראל יפעלו קברניטיה של בריטניה אך ורק בהתאם לאינטרסים שלהם: "מדינאים שנושאים באחריות אינם יכולים להתמסר לרגשנות סנטימנטלית ולהזיות מיסטיות. הם מוכרחים להתחשב בעובדות המוחשיות מתוך שיקול דעת קר."¹¹³ והאינטרס הבריטי לאחר מלחמת העולם הראשונה הוא, לדעתו, הורדת העול הכספי של החזקת הצבא ברחבי האימפריה. רק עלייה יהודית "במספרים גדולים" תמחיש "למשלם המסים הבריטי" שהולך ונוצר בארץ-ישראל יישוב יהודי גדול, בעל פוטנציאל, המסוגל לקבל על עצמו חלק נכבד מעול ההגנה על תעלת סואץ, ולהקל על אוצר הממלכה המאוחדת.¹¹⁴

אם אנו היהודים מציעים את עצמנו ככח, שייצב את העמדות הבריטיות בקידמת אסיה, שיעמוד על המשמר, בשיתוף עם בריטניה הגדולה, על תעלת סואץ והדרך להודו [...] הרי אנו עושים שרות לאנגליה שכדאי לה להתחשב בו. הערך הסופי שתיחס אנגליה להצהרת בלפור ולהחלטות סן רמו, תלוי בהחלט בנשיתם וביכולתם של היהודים ליהפך לגורם חזק ובטוח במדיניות העולמית. אם הניסיון של הגשמת המנדט במשך שנים אחדות יוכיח לבריטניה בצורה משכנעת שהשתכנותם של המוני יהודים בארץ אבותיהם לא תגדיל את העומס הצבאי והכספי המוטל עליה, אלא תקל עליו, הרי אנגליה – איני מטיל צל של ספק בכך – תצא מארץ-ישראל, תכיר בה

110. שם, עמ' 48-49.

111. "צוואה לציונות" (1920), כתבים, ד, עמ' 193-195.

112. "בריטניה הגדולה וארץ ישראל" (1920), שם, עמ' 128.

113. שם, עמ' 124.

114. שם, עמ' 124, 129: נורדאו "צוואה לציונות", שם, עמ' 203.

כחטיבה יהודית מדינית עצמאית, ולא תשאר בידיה שלה אלא את הזכות לראות את הארץ כ'איזור השפעה' שלה.¹¹⁵

וכנגד זה – מה יקרה אם היהודים יישארו מיעוט קטן בארץ-ישראל? המאורעות של תחילת 1920 בירושלים אינם משאירים ספק באשר למה שטומן בחובו העתיד:

הפרעות שנערכו ב־4 באפריל [1920] בירושלים, יש בהם כדי לשמש אזרה מספקת. אם הענקת מעמד של עדיפות ליהודים תגרום לאי שקט, שילך ויגבר ויגיע, כפי שניתן לשער, לשלב של פרעות והתקוממויות והתנגשויות כרוניות, למה אפשר יהיה לצפות במקרה זה מן השלטון המנדטורי? כלום יש אף אדם נבון אחד על פני האדמה, שהיה אומר, שבמקרה זה תכריז אנגליה מצב מלחמה בארץ ישראל, תשלט בכוח בתי דין צבאיים, תחזיק צבא רב בארץ, ואף תצא למלחמה על הערבים, אך ורק כדי למצוא חן בעינינו? כל זמן שנישאר מיעוט קטן ללא תקווה בארץ-ישראל, לא תהא הארץ יהודית אלא ערבית. על אף הצהרת בלפור, על אף החלטות סן-רמו, על אף הנציב העליון היהודי ושיתופם של היהודים בפקידות הבכירה והנמוכה בארץ-ישראל.¹¹⁶

נורדאו טען, שהמצב היה ברור בהחלט למדינאים הבריטים בעת מתן הצהרת בלפור. הם ידעו שעלייה המונית, שתשנה את המצב הדמוגרפי בארץ-ישראל, יכולה להתבצע אך ורק בסיוע מאסיבי של יהדות העולם. לא היה להם ספק, שבמעורבות אקטיבית של העם היהודי אכן תקום המדינה היהודית. הם גם סברו, שיש בידי ההנהגה הציונית לגייס את כלל היהודים למשימה. עם זאת, הביצוע הרי לא היה בידם, ועל כן הכינו אלטרנטיבות למקרה של אי-הצלחה. הצהרת בלפור, על פי נורדאו, נוסחה כך שתענה על שתי האפשרויות. מצד אחד, בהיותה מסמך פוליטי פרו-ציוני בעיקרו, היא היתה קרובה למניפסט התנועה הציונית שנתקבל בקונגרס הראשון. "הסעיף הראשון" מתוכנית באזל הידועה "הוכנס כמו שהוא בלא לשנות בו אף קוצו של יוד". בכך אותתה בריטניה באופן ברור ביותר לעם היהודי, "שתכליתו ותוצאתו הסופית של המאמץ הכביר לאין שיעור, שהוא מוכן לעשות לשם פיתוחה של ארץ-ישראל, תהא הקמתה של מדינה חסונה, בעלת כושר קיום ובעלת אופי יהודי מובהק".¹¹⁷ ואומנם ההצהרה נתקבלה ככזו "בקרב היהדות העולמית".¹¹⁸ בפעם הראשונה היה ברור ליהודי העולם שהציונות היא בת-הגשמה. הכדור, מבחינת בריטניה, הועבר לתנועה הציונית ולעם היהודי.¹¹⁹

115. "בריטניה הגדולה וארץ ישראל", שם, עמ' 124.

116. "העליה היהודית לארץ ישראל" (1920), שם, עמ' 132.

117. "בריטניה הגדולה וארץ ישראל", שם, עמ' 129.

118. שם, עמ' 120.

119. שם, עמ' 122.

עם זאת, הנוסח הלא חד-משמעי של הצהרת בלפור, ההתייחסות ל"בית לאומי" ולא ל"מדינה יהודית", משאירה לבריטניה חופש פעולה, אם העם היהודי והתנועה הציונית לא ימלאו אחר הציפיות:

אני משוכנע, שהדיפלומטיה הבריטית השתמשה בכוונה תחילה בביטויים גמישים מאד כדי שתהא חפשית להרחיב או לצמצם את תכנם, בהתאם לרצונם או ליכולתם של היהודים למלא את התפקיד, שבריטניה רואה את ביצועו על ידינו כדבר המתקבל על הדעת.¹²⁰

הצהרת בלפור, סבור נורדאו, מהווה בסיס מוצק לגיוס העם היהודי לביצוע תוכניתו. עם זאת היא עלולה להישאר "בבחינת מלה בלבד", אם העם היהודי והתנועה הציונית לא יתנו לה "תוכן מוחש ומשמעות מעשית".¹²¹

נורדאו ראה את אחריותה של בריטניה לעם היהודי כמתחייבת מכתב המנדט והצהרת בלפור, במילוי שתי תביעות שהן תנאי הכרחי ליצירת רוב יהודי בארץ-ישראל: זכות העלייה החופשית וחלוקת אדמות הסולטן ליהודים. אלה הם שני אקטים פוליטיים התלויים אך ורק בבריטים, ובלעדיהם לא תיתכן עליית המונים והתיישבותם בארץ-ישראל.¹²²

הדרישה של נורדאו לקבלת אדמות השולטן, שהיוו את רוב קרקעות ארץ-ישראל, ואשר הממשלה המנדטורית היתה היורשת החוקית שלהן, עמדה כל-כולה במישור המעשי. היא היתה פועל יוצא של הצורך ביישוב המיליונים שיבואו ממזרח אירופה.¹²³ היא נבעה מאמונתו, שהמוני העולים יתפרנסו, ברובם המכריע, מחקלאות. שטחי האדמה הנדרשים נתפסו אצלו כאמצעי הייצור העיקרי של העם היהודי החוזר לארצו. מכאן גם כמות הקרקעות הגדולה הדרושה. הוא גרס, כי גם אם יעמדו לרשות התנועה הציונית הכספים הדרושים לקניית הקרקע, לא יהיה ניתן לרוכשה בקצב הנצרך. על אחת כמה וכמה שהביקוש הגדול היה גורם להתייקרותה המידית.¹²⁴ את הכסף שעמד להיות מגויס מיהודי העולם היה צריך להקדיש לסיוע הראשוני לעולים, "עד שיהא ביכולתם לאסוף את היבול הראשון",¹²⁵ ולא לקניית הקרקעות.

הדרישה לאדמות הסולטן אינה נופלת בחשיבותה מהתביעה לזכות עלייה חופשית. היא לבלבה של ההגשמה הציונית ותנאי בליעבור לשותפות העם היהודי ובריטניה. בנושא זה צריך להיות ממוקד כל המאמץ המדיני של התנועה הציונית¹²⁶ ושל יהדות ארצות-הברית.¹²⁷

120. שם.

121. "דבר ליהודי אמריקה" (1919), שם, עמ' 66.

122. "שאלת הקרקעות בארץ ישראל" (1920), שם, עמ' 147.

123. שם, עמ' 151-152.

124. שם, עמ' 149-152.

125. "אנטי-ציונות פלשטינאית", שם, עמ' 99.

126. "שאלת הקרקעות בארץ ישראל", שם, עמ' 153.

127. "דבר ליהודי ארצות הברית", שם, עמ' 67.

אנו חייבים לעמוד בכל תוקף על הדרישה שהקרקעות הללו ימסרו לנו. אם הכרזת בלפור והסעיף בחוזה השלום של סן-רמו יש להם איזה ערך שהוא, הרי יש במשמעותם, ששטחי הקרקע בארץ-ישראל, שאינם שייכים לערבים, אלא לכתר, צריכים לשמש לצרכיה של ההתיישבות היהודית.

אם השלטונות הבריטיים יסרבו להתחשב בבקשתנו, הרי אלה שבישרו לעם ישראל, כשהוא שיכור משמחה ומהתלהבות, שהשיגו בשבילו את ארץ-ישראל, בתור ביתו הלאומי, מעלו בשליחותם – ואני אומר את הדברים מתוך צער עמוק: נהא צריכים לעזוב לנצח את התקווה לחיות מחדש חיים לאומיים בארץ-ישראל. יצא שהבטחתן של המעצמות לא היתה אלא אור מתעה, שאינו מוליך אותנו לשום מקום ומשאיר אותנו בתוך אכזבה טראגית.¹²⁸

הואיל ונורדאו העמיד את קבלת קרקעות הסולטן כשאלה של "להיות או לחדול", חשוב לרדת לשורש הדברים. חייבים להצביע על מניעי העדפתו את החקלאות כענף הדומיננטי שעליו תקום הכלכלה היהודית בארץ-ישראל. כמו כן חשוב להבין את גישתו לשאלת האדמות, כפועל יוצא ממתן הבכורה לחקלאות. כבר בראשית דרכו בציונות דגל נורדאו ברעיון, שהיהודים חייבים להפוך מ"עם של תגרנים, חנוונים ועובדי מוח לעם של איכרים".¹²⁹ הרעיון מ-1920, של תחיית העם היהודי רק "מתוך מגע בקרקע", והקביעה ש"ארץ ישראל אינה יכולה ליהפך לביתו הלאומי של עם ישראל אם לא תינתן לו אפשרות להכות שורשים בקרקע",¹³⁰ הם המשך ישיר של האידיאולוגיה שהיתה נחלתו כל השנים. נורדאו ידע ב-1920, שקיימת תוכנית לביסוס הכלכלה של המדינה היהודית העתידה של תעשייה ולא על חקלאות, והיה ער לעובדה שבכך תיפתר שאלת האדמות. אבל הוא שלל אפשרות כזאת. תיעוש הארץ יצמיח, לדעתו, עם תלוש מהקרקע וישאיר את היהודים כעם של נודדים. התיעוש יביא להיווצרות פרולטריון מול בעלי הון, וממילא למשברים חברתיים חמורים. התעשייה חייבת להיות מבוססת על שוקי חוץ, ובכך יחשף המשק היהודי למשברים בינלאומיים. בסיכום: התיעוש הוא אסון.

קיימת עוד תכנית – ליחס את החשיבות העיקרית להתפתחות התעשיית של הארץ. אילו היה האידיאל שלנו לבנות בתי חרושת במספר גדול עד כמה שאפשר, לפאר את ארץ-ישראל ביער של מעשנות מונומנטאליות, להשמיע על פני ההרים, מסיני עד הלבנון, הד רעשן של מכונות הקיטור והמכונות החשמליות הנמצאות בתנועה – היינו יכולים להבטיח לנו את שטחי הקרקע הדרושים לשם הקמתם בלא כל קושי מיוחד. תעשיות מפותחות במידה גדולה היו יכולות להעסיק בקלות המונים גדולים של פועלים יהודים, ובכך תהא ארץ-ישראל יכולה להיות מאוכלסת במאות אלפים, אפשר במיליונים של

128. "שאלת הקרקעות בארץ ישראל", שם, עמ' 153.

129. "הפתרון היחידי לשאלת היהודים", (1900), כתבים, א, עמ' 190.

130. "שאלת הקרקעות בארץ ישראל", כתבים, ד, עמ' 147-148.

יהודים, שהשטח, שיהיו זקוקים לו, לא יהיה גדול מן השטח הדרוש לאדם, כדי לגור בו. הרעיון על מצב ענינים כזה הוא נורא כשלעצמו.¹³¹

עם זאת, נראה שלא הנימוקים הללו הדריכו את נורדאו ב־1920 וגרמו להקצנה כה חריפה בעמדתו. סביר יותר להניח, כי בשנה זו ראה נורדאו בחקלאות את הדרך המהירה והזולה לקלוט את 600 אלף פליטי רוסיה ואוקראינה. תיעוש היה יקר, ממושך ודרש הרבה תכנון וידע. לכן החקלאות וקרקעות הסולטן היו תנאי הכרחי להצלחת תוכניתו.

בעניין זה חשוב להאיר פרט נוסף. תביעת נורדאו לקרקעות הסולטן היתה במישור הפרגמטי, ונטולת כל סממן פוליטי. הדרישה לקרקעות היא אצלו אך ורק פועל יוצא של הצורך באדמות חקלאיות ליישובם של מיליוני איכרים.¹³² תעיד על כך נכונותו באותה שנה, 1920, אפילו לוותר על הריבונות על ירושלים לטובת הכנסייה הנוצרית, מסיבות פוליטיות, ולא לסגת כהוא זה מעמדתו בנושא הקרקעות החקלאיות.

הרצל הבלית תמיד את כוונתו להכיר באפיים האכסטריטוריאלי של המקומות הקדושים במדינה היהודית. אני כשלעצמי מרחיק לכת – ותמיד הרחקתי לכת – בזה מידידי הגדול. אין אני חושב שירושלים הכרחית למדינה היהודית. אני מוכן לוותר על הבעלות עליה. אני יודע שגיבוי על כך בחריפות: 'משמע שאתה דוגל בציונות בלי ציון'. כן, תהיה לה לנצרות רשות משלה ואף חופש גמור בירושלים. מה שאנו, היהודים, צריכים ורוצים הוא אדמה חקלאית [...] אבל אני יודע שהצעת לא תמצא אוזן קשבת בהמונים שלנו, הנוטים יותר ללכת אחר רגשותיהם מלהתחשב בשיקולים שכלתניים.¹³³

הבית הלאומי הינו על תנאי: "אנו מוכרחים בכל מחיר להיעשות רוב בארץ־ישראל, ולצורך זה צריכים אנו להכניס, לכל הפחות, 600,000 איש בלא דיחוי ובמשך חודשים אחדים."¹³⁴ לתוכנית זו יש דינמיקה כשלעצמה. לראשונה ייקראו המוני היהודים לפעולה ברורה וקונקרטי. תוצג בפניהם תוכנית בת־ביצוע, המדברת אל לבם והתובעת אותם לנטילת אחריות לגורלם ולגורל אחיהם. לנורדאו אין ספק, שהיהודים יתעוררו למעורבות הן בביצוע, הן בגיוס המשאבים, והן בגיבוי המנהיגות הציונית להשגת התנאים הפוליטיים החסרים. הירתמות המוני היהודים לביצוע התוכנית תשפיע מידית גם על ממשלת בריטניה וגם על ערביי ארץ־ישראל. הבריטים יחוו שכוונת העם היהודי להקים מדינה בארץ־ישראל היא רצינית. המנהיגות הציונית תתקבל על ידם כמנהיגות שמאחוריה עומד ציבור גדול, רב־כוח ומלוכד. ערביי ארץ־ישראל ייווכחו לדעת, שהם עומדים בפני גל עלייה המקבל את גיבוי ממיליוני היהודים

131. שם, עמ' 148.

132. שם, עמ' 152–153.

133. "שאלות בין־דתיות בארץ ישראל" (1920), שם, עמ' 104–105.

134. "צוואה לציונות", שם, עמ' 201.

ברחבי תבל ואינו ניתן לעצירה. הם יבינו שהגשמת הציונות היא עובדה שעליהם להשלים עמה.¹³⁵

1919 – נורדאו מול ז'בוטינסקי

כל פעולתו של נורדאו בשנים 1919–1920 היתה מוקדשת לשכנוע ההנהגה הציונית, בראשות וייצמן וסוקולוב, לאימוץ ה"תוכנית". להט הנאומים והמאמרים מאותה תקופה אינו משאיר ספק בחריפות הפולמוס. לעומת זאת מקובל בהיסטוריוגרפיה הציונית לתאר את ז'בוטינסקי כיורשו האידיאולוגי וממשיכו של נורדאו, ויש גם מלומדים המייחסים לו תמיכה ברעיונותיו של נורדאו ב-1919.¹³⁶

נציג כאן את השקפתו של ז'בוטינסקי, בעת שנורדאו יצא עם תוכניתו במטרה לאשש את אלה הטוענים, שהיא נגדה לחלוטין את זו של נורדאו. ז'בוטינסקי אימץ את רעיונו של נורדאו רק לאחר מכן, בראשית שנות ה-30, בסיטואציה שונה לחלוטין.¹³⁷

ז'בוטינסקי פרסם בדצמבר 1918 "תוכנית לשלטון זמני בארץ-ישראל", בה העלה את עמדתו ואת ההנחות שעליהן היא מתבססת. הוא הציג את תוכניתו לפני "המועצה הארץ-ישראלית" שהתכנסה ביפו באותו חודש, והביא לה דברי הסבר.¹³⁸ מהדברים ניתן ללמוד על דיעותיו ולהשוותן עם תוכניתו של נורדאו. השוואה כזאת מראה, שההבדל היסודי בהשקפת שני האישים התמקד בשתי הנחות: האחת, שאלת היכולת הכלכלית של ארץ-ישראל לקלוט עלייה המונית, והשנייה, הערכת התנהגות בריטניה בתקופה שהיהודים טרם הפכו לרוב בארץ-ישראל.

ב-1919 התנגד ז'בוטינסקי בתוקף להבאת עולים שלא בהתאם לאפשרות קליטתם. הוא טען כי עלייה מעל ליכולת הקליטה תביא למשבר כלכלי שיסכן את מפעל ההתיישבות כולו. המושגים "כניסה חופשית" ו"דלת פתוחה" פירושם, מבחינתו, שקביעת המיכסות לעלייה היא נחלתה הבלעדית של התנועה הציונית, אבל בפירוש כניסה תוך בקרה. "דלת פתוחה" – זאת אומרת שיש שוער על יד הדלת. "סגירתה בזמן אינה נופלת בחשיבותה מפתחתה. הכל כפוף לעיקרון בסיסי אחד – טובת ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל."¹³⁹

135. "אנטי-ציונות פלשטינאית", שם, עמ' 97–98; "יהודים וערבים בארץ ישראל", שם, עמ' 111; "נאום באלברט הול" (1920), שם, עמ' 138.

136. יוסף ב' שכטמן, הערך "ז'בוטינסקי זאב", האנציקלופדיה העברית, כרך טו, הוצאת חברה להוצאת אנציקלופדיות, תשכ"ג, עמ' 583.

137. יעקב שביט, "מרום למדינה" – התנועה הרביזיוניסטית: התכנית ההתיישבותית והרעיון החברתי 1925–1935, מהדורה שניה, תל-אביב 1983, עמ' 47, 160.

138. התוכנית, דברי ההסבר של ז'בוטינסקי ותשובתו למתווכחים, מופיעים בכרך "נאומים 1905–1926", כתיב זאב ז'בוטינסקי, הוצאת ערי ז'בוטינסקי, תש"ז, עמ' 81–121.

139. שם, עמ' 103–105.

ז'בוטינסקי היה ער ב־1919 למתרחש במזרח אירופה. הוא היה מודע ללחץ המוני היהודים להגר למקום מבטחים. עם זאת, בהיותו משוכנע שעלייה המונית של פליטים חסרי כל תפגע במשק היהודי הנמצא בחיתוליו ותסכן את המפעל הציוני, הוא שלל אותה. הוא הביע דעתו זו בכנס ביפו שהוזכר לעיל:

מה זאת רבותי, כניסה "חופשית"? ננית, כי הנכם היום הפרלמנט של יהודי ארץ־ישראל. והנה באו ואמרו לכם: "מאודסה עומדים לשלוח לארץ־ישראל 20 אניות, ובכל אניה 1000 מהגרים יהודים, ולכל מהגר אין אף פרוטה בכיס". התרצו או כי הכניסה תהיה חופשית, כי כל אחד יכנס לארץ – בלי נטילת רשות למפרע? התתנו להם להכנס? לא! הן תאמרו: stop! אי אפשר להיכנס!¹⁴⁰

אם יהיה פוגרום בפולניה, רבבות יהודים יבואו הנה במשך זמן קצר. בשעה שאין עבודה בשבילים פה. ובמשך חודשים או אפילו שבועות אחדים יהיה בה משבר גדול, קטסטרופה נוראה.¹⁴¹

חשוב להעיר כאן: אין ספק, ואיש אינו מעלה על הדעת, שז'בוטינסקי לא כאב את כאבם של יהודי רוסיה ולא רצה בכל לב בהצלחתם. עם זאת, לאחר שהניח שעלייתם במספרים גדולים תסכן את ההתיישבות היהודית, הוא שלל אותה. משמעות השקפתו אז היתה, שההתיישבות בארץ־ישראל איננה התשובה למצוקתם של יהודי מזרח אירופה. ב־1919 ניתק ז'בוטינסקי את הקשר בין הצלת יהודי רוסיה לבין הגשמת הציונות.

באשר לנקודת המחלוקת השנייה בין שני האישים: הערכת התנהגות בריטניה בתקופה בה היהודים מהווים מיעוט בארץ־ישראל. ז'בוטינסקי הניח כי בריטניה תסייע לציונות ותסוכך על היהודים כל זמן שיפעלו להגיע לרוב בארץ־ישראל.¹⁴² אורכה של תקופה זו נגזר על פי ההתפתחות הכלכלית של היישוב היהודי בארץ־ישראל. יסודה של הנחה זו באמונתו של ז'בוטינסקי, שתמיכת הבריטים אין מקורה באינטרסים, אלא היא נובעת מרצונם הכן לסייע בתהליך השיבה של העם היהודי למולדתו.¹⁴³ בריטניה, סבר, קיבלה ברצון את התפקיד של "הנאמן" מטעם המעצמות לשלוט בארץ־ישראל ולמלא את "התעודה לעזור לעם ישראל בכנין ביתו הלאומי".¹⁴⁴

הם אמרו כי את ארץ־ישראל צריך לתת לעם העברי, יען כי טיטוס גירש את עם ישראל לפני אלפים שנה, ועם ישראל כשיצא אמר "כולה שלי!"
הא' לודיפול אמר, כי אנו באים להציל את אנגליה, ולכן היא נותנת לנו את

140. שם, עמ' 103.

141. שם, עמ' 105.

142. שם, עמ' 83, 89-90.

143. שם, עמ' 115-116.

144. שם, עמ' 83.

ארץ-ישראל. לא! את ארץ-ישראל נותנים לנו – לכל העם העברי – יען כי עם ישראל גורש מארץ-ישראל, ואנו נעמיד לנו "נאמן" עד אותו הזמן אשר ישוב אליה.¹⁴⁵

הגושפנקה הבינלאומית שניתנה להצהרת בלפור ניטרלה, לדעת ז'בוטינסקי, את עקרון הרוב. היא מאשרת את העמדה הציונית, ש"הרוב הכי גדול של 'בוחרי' ארץ-ישראל נמצא בחוץ-לארץ."¹⁴⁶ יחסי הכוחות האמיתיים הם לא 600 אלף ערבים לעומת 60 אלף יהודים, אלא "10 מיליון יהודים אשר לא הספיקו לשוב אל הארץ לעומת 600 אלף ערבים הגרים בה."¹⁴⁷ והמסקנה מכך: לא יכולה להיות בארץ-ישראל "קונסטיטוציה נורמלית, יען כי מצבה הוא בלתי נורמלי: רוב 'בוחריה' לא שבו עדיין לארץ."¹⁴⁸

בהסתמך על הנחות אלה, הציע ז'בוטינסקי ממשל בריטי בארץ-ישראל, שיהיה מורכב משרים שימונו בהמלצת ובהסכמת התנועה הציונית.¹⁴⁹ "מיניסטרים בעלי 'רוח' יהודית",¹⁵⁰ שיפעלו למילוי "התעודה" המקורית: לסייע ליהודים בבניין הבית הלאומי. ממשלת בריטניה תמנה מטעמה נציב עליון, שיבטיח גם את זכויותיהם של תושבי הארץ הלא יהודים.¹⁵¹

לעומת זאת היה נורדאו משוכנע, שהשגת רוב יהודי בארץ-ישראל היא תנאי הכרחי להצלחת היהודים ולהגשמת הציונות. מטרה זו חייבת להתממש כאקט קצר ומידי. ז'בוטינסקי ראה בהשגת הרוב מטרה לעצמה, שתוגשם בסיוע הבריטים, ולא בטווח הקצר.

מתברר, אם כן, שבתקופה הנדונה במאמר זה היו דעותיהם של נורדאו וז'בוטינסקי בשאלה המכרעת, כיצד להגשים את הציונות, רחוקות זו מזו כרחוק מזרח ממערב. סביר אף להניח, שאילו היה ז'בוטינסקי בעמדת המנהיגות וההכרעה של וייצמן, נורדאו לא היה חוסך שבטו גם ממנו.

מסקנות

נורדאו נותר בודד במערכה. תוכניתו אף לא הועלתה לדיון במוסדות ההנהגה הציונית.¹⁵² עמדותיו כפרו ביסוד התעמולה הציונית ועוררו עליו את חמת כלי הביטוי של "הציונות הרשמית". ההתייחסות אליו היתה פוגעת ומעליבה,¹⁵³

145. שם, עמ' 115–116. (הדברים נאמרו בתשובה לדברי לודוויפול, שטען "שאנגליה זקוקה לנו כשומר על הדרך להודו", שם, עמ' 101).

146. שם, עמ' 89.

147. שם, עמ' 92.

148. שם, עמ' 109.

149. שם, עמ' 83, 89–90.

150. שם, עמ' 116.

151. שם, עמ' 83–84, 90–91.

152. אביתר פריזל, "המדיניות הציונית לאחר הצהרת בלפור", עמ' 116–117.

153. נורדאו, "אנטי-ציונות פלשטינאית" (1920), כתבים, ד, עמ' 98; "צוואה לציונות" (1920), שם, עמ' 201.

וניגודי ההשקפה עם ז'בוטינסקי ממחישים את בדידותו.

ההנהגה הציונית לא ראתה כל אפשרות לקשור בין התהליך המתהווה של ההתיישבות בארץ־ישראל לבין הצלת מאות האלפים ואולי המיליונים של הפליטים היהודים במזרח אירופה. "תוכנית נורדאו" נראתה כאוטופיה, ואפילו כמחבלת במאמץ הציוני להקמת המפעל החלוצי בארץ־ישראל.

נורדאו, לעומת זאת, יצא מנקודת המוצא שהציונות חייבת, וגם יכולה, לתת תשובה למאות אלפי הפליטים ברוסיה, על ידי העברתם לארץ־ישראל – מבצע שישנה את פני התנועה הציונית ויבטיח את הקמת המדינה היהודית. הוא ביסס את תוכניתו על המעורבות והסיוע של יהדות ארצות־הברית והנהגתה, ביסוס שהיה מעוגן אצלו בניתוח הסיטואציה המיוחדת של התקופה: מושג הצלת היהודים, שקיבל את המשמעות הקיצונית והחמורה ביותר מאז ימי חמלניצקי, הרגישות הרבה של הרוב המכריע של יהודי ארצות־הברית לגורל יהודי מזרח אירופה, והעובדה שארץ־ישראל הפכה להיות ארץ המקלט היחידה עבור היהודים.

לגבי נורדאו, העברת 600 אלף פליטים במבצע כעין־צבאי לא היתה, כפי שיריביו ראו זאת, משאלת לב או דחיקת הקץ. היה זה רעיון ריאלי ובהחלט בר־הגשמה, הצריך להתבצע על ידי היהדות כולה. ליהדות האמריקנית היו המשאבים והיא היתה לוקחת על עצמה את האחריות. מכאן פנייתו יוצאת הדופן להעברת ההגמוניה לציוני ארצות־הברית ולהעמדת השופט ברנדס בראש התנועה.

איש לא יכול לקבוע היום, שאילו היתה התנועה הציונית מאמצת את תוכנית נורדאו, היה זה סיפור של הצלחה. עם זאת, מאמר זה ניסה להראות שהיה לה סיכוי. אם התוכנית היתה מתגשמת רק בחלקה והיו עולים לארץ־ישראל ב־1919 "רק" 200 אלף פליטים, דבר שהיה מהווה כישלון חרוץ מבחינת נורדאו, היו פני הציונות נראים אחרת.

ברל לוקר, בדברים שכתב לזכרו של נורדאו במלאת 30 שנה למותו, אומר בין היתר:

הוא היה מלא ספקות בנוגע לכנות רצונה של אנגליה למלא את הבטחותיה בכל התנאים העלולים להיווצר אחרי מלחמת העולם הראשונה ודרש העברה המונית של יהודים מבלי להתחשב עם התנאים הפיזיים, הכלכליים והפיננסיים. שספקנותו היתה מבוססת – בזה איש לא יטיל ספק אחרי הנסיונות שנתנסתה בהן התנועה מאז הכרזת בלפור ועד עזיבת אנגליה את הארץ. שדרכה הריאליסטית של התנועה על יצירת עובדות בכל התנאים היתה נכונה – תקומת המדינה תוכיח.¹⁵⁴

ברל לוקר הביע את הדעה הרווחת, לפיה תוכנית נורדאו היתה בלתי מעשית, ובסופו של דבר הדרך שננקטה הובילה להקמת המדינה היהודית. לוקר,

154. ברל לוקר, מאקס נורדאו – שלושים שנה למותו, פרקים מכתביו ודברי מבוא מאת ב' לוקר וז' שז"ר, ירושלים תשי"ג, עמ' 6.

כאחרים, התעלם מהנושא הבוער שהעסיק את נורדאו והיה בסיס אמנתו הציונית: הצלת יהודי מזרח אירופה. העברת 600 אלף היהודים ב־1919 היוותה, עבור נורדאו, הן פעולת הצלה והן הנחת הנדבך להצלת שאר המיליונים. בביקורו הראשון של ראש ממשלת ישראל במחנה ההשמדה אושוויץ־בירקנאו נשא יצחק רבין משא לששת מיליון היהודים שנטבחו. במשא זה תיאר את הקמת מדינת ישראל שנועדה "להעניק מקלט לנרדפים". אבל הוא היה כן דיו והוסיף משפט מאוד משמעותי: "עבורכם, הקמת מדינת ישראל איחרה את המועד."¹⁵⁵ במשפט זה, אולי, מקופל ההבדל בין נורדאו לבין שולליו. נורדאו תפס מה שנראה היום כה ברור להיסטוריונים, כי מה שניתן היה לעשות בשלהי מלחמת העולם הראשונה לא יחזור.¹⁵⁶ תחושת ההחמצה ההיסטורית ליוותה אותו כל חייו. וראוי לסיים בדברים שאמר עוד ב־1905, כנאום שנשא בקונגרס השביעי:

אין אדם יכול להציץ בקלפים של ההשגחה. לפתע פתאום יכולה ההיסטוריה העולמית להמציא הזדמנות, שמן ההכרח להשתמש בה מיד. אם באותה שעה לא נהיה מוכנים ומזומנים נחמיץ שעת כושר זו, שאפשר לא תשוב עוד לעולם. אוי לנו אם אז יאמר עלינו: "אולם הרגע הגדול מצא דור קטן".¹⁵⁷

155. יצחק רבין, דברים במחנה ההשמדה אושוויץ־בירקנאו ביום 20 באפריל 1993, על פי סטנוגרמה של לשכת ראש הממשלה.

156. לקוויר, תולדות הציונות, עמ' 465.

157. נורדאו, "נאום בקונגרס השביעי" (1905), כתבים, ג, עמ' 33.